

Talousrikosten ennaltaehkäisy ja havaitseminen

Juha-Matti Laurio

Talousrikosten ennaltaehkäisy ja havaitseminen

Kauppakamari

© Kauppakamari ja Juha-Matti Laurio 2020

ISBN 978-952-246-637-2

ISBN 978-952-246-638-9 (Ammattikirjasto)

Ulkoasu ja kansi Heljä Silvennoinen

Taitto Keski-Suomen Sivu Oy

Hansaprint Oy 2020

”Niit filurei piissa täsä mailmas.”

– Raumalainen sananlasku

ESIPUHE

Tämä kirja opastaa talousrikosten ennaltaehkäisyssä ja auttaa tunnistamaan meneillään olevan talousrikoksen. Se esittelee erilaiset taloudelliset väärinkäytökset ja talousrikostyyppit sekä niiden tyypilliset piirteet. Organisaatioihin kohdistuneita talousrikoksia avataan lukuisten oikeustapausten avulla. Tapauksiin sisältyvät muun muassa Turun pysäköintimittarikavallus, Vantaalla tapahtunut julkkispastorin tekemä kavallus sekä valtionhallinnon koronasuojavarustehankintoihin liittyvä miljoonapetosepäily. Myös tietotekniikkaa hyödyntäviä rikoksia on laajasti mukana, esimerkiksi valelasku- ja toimitusjohtajahuijaukset. Pureudumme myös keinoihin, joilla voidaan ehkäistä ja havaita harmaata taloutta.

Suuret kiitokset kustannustoimittajana toimineelle Helsingin seudun kauppakamarin tuottaja **Leena Viitalalle** hänen perusteellisesta otteestaan kirjan toimittamisessa. Haluan lisäksi kiittää lukuisten eri yhteisöjen edustajia, jotka kaikki mahdollistivat tämän kirjan syntymisen. Erikseen on syytä mainita väärinkäytöstutkijajärjestö ACFE:n (Association of Certified Fraud Examiners) Suomen osasto ACFE Finland. Suuret kiitokset Keski-Suomen käräjäoikeuden vartijoille palvelualttiudesta. Esitän nöyrimmät kiitokset myös kommentointiin osallistuneiden viranomaisten ja eri toimijoiden edustajille.

Koska muun muassa huijaukset kehittyvät ja monimutkaistuvat jatkuvasti, kirja avaa ilmiöitä ja motiiveja rikosten taustalla myös täysin uudenlaisten rikosten havaitsemiseksi. Paras hyöty kirjasta on, kun organisaatio pystyy sen oppien avulla estämään jo talousrikoksen tapahtumisen edellytykset ja yksittäinen työntekijä oppii valppauden ja saatavilla olevien palveluiden avulla lisäämään suojautumistaan. Erikseen käsitellään työntekijöiden peli- ja huumeriippuvuutta, jotka liittyvät yhä useammin suoraan tai välillisesti talousrikoksiin.

Oikeustapauksia läpi Suomen

Esimerkkioikeustapaukset on kerätty käräjäoikeuksista eri puolilta Suomea, ja tuoreiden esimerkkien korostamiseksi mukana on myös ratkaisuja, joista on vielä valitus vireillä hovioikeudessa. Näiden ratkaisujen lainvoimaisuustieto on merkitty tapausten yhteyteen. Mukana on myös hovioikeuksien ja korkeimman oikeuden ratkaisuja. Jokaisen oikeustapauksen analysoin muodossa ”Kuinka kaikki kävi?” eritellen erityisesti rikoksen paljastumiseen johtaneita tapahtumia ja rikoksen mahdollistaneita käytäntöjä organisaatioissa. Rikoskokonaisuuksissa on eritelty vain käsiteltävän rikoslajin rikoksia, joten yhteisestä rangaistuksesta ei voi tehdä johtopäätöksiä rangaistuskäytännöistä. Käytännössä kaikissa esimerkkitapauksissa on määrätty myös rikosuhrimaksu.

Teos kuuluu talousrikoksia käsittelevään kirjasarjaan, jonka ensimmäinen osa ohjaa tutkintapyynnön tekemiseen rikosepäilyn paljastuttua. Kyseistä kirjaa Talousrikosten tutkinta ja tutkintapyynnön laatiminen, ISBN 978-952-246-639-6, voi ostaa Kauppakamari-kaupasta (**kauppakamari-kauppa.fi**). Osaan sisältyvät laajempi talousrikosalan sanasto ja lyhenneluettelo, jotka kattavat terminologiaa ja lyhenteitä myös tämän kirjan aihepiiristä, muun muassa rahanpesun estämisen ja tietoteknisten suojautumiskeinojen maailmasta. Tutkinnassa välttämättömästä lyhenteiden merkityksen selvittämisestä on hyötyä myös havaitsemistoimissa. Kuinka kaikki kävi -käytäntö on jatkoa ensimmäisen osan käytännölle. Muutamat toimenpidelistat, joihin kuuluu muun muassa kavalluksesta epäillyn työntekijän verkkopankkitun-
nusten kuolettaminen ja muistilista juridisen avun käyttämiseen, sisältyvät niiden tärkeyden vuoksi molempiin kirjasarjan osiin.

Kirjoitusprojektiin sisältyi hyvin paljon haastatteluja, asiakirjoihin perehtymistä ja oikeusistuntojen seuraamista eri puolilla maata. Toivottavasti tämä kenttätö auttaa paremmin hahmottamaan talousrikoksia, jotka ovat tyyppillisiä ajallemme. Väärinkäytöstutkinnan materiaali painottuu pitkälti toimistoympäristöön. Kun sain kunnian kirjoittaa aiheesta kirjan, oli luontevaa ottaa mukaan myös muita ympäristöjä. Siksi lukija pääseekin käymään myös näkötornin kahvilassa.

Potentiaalisten kohteiden määrä talousrikoksille ja taloudellisille väärinkäytöksille on tässä järjestötoiminnan luvatussa maassa valtaisa. Kirjoitushetkellä Suomessa on Patentti- ja rekisterihallituksen mukaan yli 100 000 rekisteröityä yhdistystä. Säätiöitä on 2 700 ja uskonnollisia yhdyskuntia viitisensataa. Eri muotoisia yrityksiä on puolestaan rekisteröity 615 000 kappaletta.

Koronaviruspandemia lisää huomattavasti talousrikosten tapahtumisen edellytyksiä. Muun muassa petostyyppiset rikokset alkoivat pandemian seurauksena lisääntyä myös Suomessa. Irtisanomiset ja lomautukset ajavat hankimaan tuloja talousrikollisuuden ja harmaan talouden keinoin. Konkursit lisääntyivät maalīs-toukokuussa 2020 Pohjoismaista eniten Suomessa, 16 prosentilla edelliseen vuoteen verrattuna, mutta lakihelpotusten vuoksi konkurssikehitystä on vielä vaikea arvioida. Etätöskentelyn voimakkaasti lisääntyessä ja jäädessä joillain työpaikoilla ja toimialoilla ensisijaiseksi työs-kentelymuodoksi myös valvonnan ja kontrollien rooli muuttuu. Toimivien kontrollien luonti etätööhön ei synny hetkessä. Kaikki nämä yhdessä voivat edesauttaa talousrikosten tapahtumista. Siksi varhainen havaitseminen ja am-mattimainen reagointi on nyt tärkeämpää kuin koskaan.

Jyväskylässä 30. marraskuuta 2020

Juha-Matti Laurio

KIRJOITTAJASTA

Laurio on tietoturva-asiantuntija ja tietokirjailija ja Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) Finland ry:n jäsen. Lauriolla on laaja kokemus tietoturvallisuudesta ja riskienhallinnasta, ja hän on toiminut tietoturva-asiantuntijana puolustusvoimissa, oikeushallinnossa ja yritysmaailmassa sekä useissa yhdistyksissä. Kirjoittajan aiempia teoksia kirjasarjan osan I ohella ovat tietotekniikka-aiheinen tietokirja ja tietoverkkorikollisuuden maailmaan sijoittuva pienoisdekkari. Lisäksi hän on toiminut yritysenglannin oppikirjassa yhtenä tekijöistä.

KÄYTETYT MERKINNÄT JA KOROSTUSKEINOT

Verkko-osoitteet:	www.prh.fi (= https://www.prh.fi)
Rekisterien tietosisältö:	Käyntiosoite: Postikatu 16 C
Tutkimusten, raporttien ja tilastojen nimet:	<i>Rikos- ja pakkokeinotilasto 2020</i>
Polku valikon valintaan:	<i>Postin ohjaus > Muokkaa yhteystietoja</i>
Kuvitteelliset tiedot rekisterissä:	M A L L I
Luottamuksellisesti säilytettävä:	LUOTTAMUKSELLINEN

Rikosepäilyt:

Petoskokonaisuus logistiikkakonsernissa

Oikeustapaukset:

 Kymppitonnin yhtiöjärjestysmuutos

Isännöitsijä anasti yli 20 asunto-osakeyhtiön varoja yli kolmen vuoden ajan.
Itä-Suomen HO 8.10.2018

Kuinka kaikki kävi? Muut isännöitsijät alkoivat ihmetellä taloyhtiöiden tilien matalia saldoja. Tuomio kavalluksesta hovioikeudessa oli 1 v 4 kk ehdotonta vankeutta.

Verkko-osoitteiden oikeellisuus sekä virastojen ja muiden toimijoiden yhteystiedot ja aukioloajat on tarkistettu lokakuussa 2020.

1	Mitä talousrikollisuus on	1
1.1	Käsitteitä	1
1.2	Alan lainsäädäntö	2
1.2.1	Rikoslaisia määritellyt talousrikokset	2
1.2.2	Muu keskeinen lainsäädäntö	3
1.2.3	Keskeisiä lainsäädännön käsitteitä	3
1.3	Talousrikollisuus Suomessa	4
1.3.1	Harmaan talouden rooli	4
1.3.2	Lukuja ja havaintoja alan tilastoista ja tutkimuksista Suomessa	6
1.4	Katsaus maailmalle	12
1.5	Talousrikollisuuden kytkennät järjestäytyneeseen rikollisuuteen ja huumausainerikollisuuteen	13
1.6	Koronaviruspandemia ja talousrikollisuus	14
2	Valvontakäytännöt ja -vastuut organisaatioissa	16
2.1	Valvonta osakeyhtiössä	16
2.2	Valvonta yhdistyksessä	18
2.3	Valvonta säätiössä	20
2.4	Tilintarkastajan vastuu	21
2.4.1	Tilintarkastajan riippumattomuus	22
2.5	Toiminnantarkastajan vastuu	22
3	Talousrikosten eri lajit	24
3.1	Identiteettivarkaus (RL 38:9 a)	24
3.2	Kavallus (RL 28:4–6)	26
3.3	Kirjanpitorikos (RL 30: 9–10)	32
3.3.1	Ohimyynti	34
3.4	Lahjonta ja korruptio (RL 30:7–8 a)	37
3.5	Luottamusaseman väärinkäyttö (RL 36:5)	40
3.5.1	Esteellisyys (jääviys)	41
3.6	Maksuvälinepetos (RL 37:8–10)	41
3.7	Petos (RL 36:1–3)	42
3.7.1	Valelaskut	44
3.7.2	Toimitusjohtajahuijaus	45
3.7.3	Prosessipetos	45
3.7.4	Sijoitushuijaukset	46

3.7.5	Tukipalveluhuijaus	46
3.7.6	Verkkotunnushuijaus	47
3.7.7	Hakemistohuijaus	47
3.7.8	Kiristyshuijaus	47
3.7.9	Vakuutuspetos	48
3.8	Rahankeräysrikos (RL 17:16 c–16 d)	49
3.9	Rahanpesu (RL 32:6–10)	50
3.10	Tilintarkastusrikos (RL 30:10 a) ja tilintarkastusrikkomus (TilintarkastusL 10:4)	52
3.11	Velallisen epärehellisyys ja velallisen petos (RL 39:1–6)	53
3.12	Veropetos ja verorikkomus (RL 29:1–4)	54
3.12.1	Veroparatiisit	56
3.12.2	Osinkokeinottelu	57
3.13	Virka-aseman väärinkäyttäminen ja virkavelvollisuuden rikkominen (RL 40:7–9)	57
3.13.1	Esteellisyys (jääviys)	58
3.14	Virkavallan anastus (valepoliisit) (RL 16:9)	59
3.15	Väärennys (RL 33:1–3)	60
4	Suojautuminen väärinkäytöksiä ja talousrikoksia vastaan	62
4.1	Yleisiä ohjeita	62
4.1.1	Puhelin ja sähköposti	62
4.1.2	Kirjeposti ja paperiasiakirjat	63
4.1.3	Yrityksen tietojen pitäminen ajan tasalla rekistereissä	64
4.1.4	Kahden käsittelijän periaate	65
4.1.5	Avainhenkilöiden tietojen suojaaminen	65
4.2	Suojautuminen identiteettivarkaudelta	66
4.2.1	Henkilöllisyyspapereiden suojaaminen	66
4.2.2	Rekisteröintikiellon tekeminen kaupparekisteriin	66
4.2.3	Puhelinnumeron salaaminen	67
4.2.4	Oma luottokielto -merkintä ja identiteettivarkausvakuutus avainhenkilöille	67
4.2.5	Suojaa some-profilisi	71
4.2.6	Ilmoita myös identiteettivarkauden yrityksestä	71
4.3	Pankkitilin, maksukorttien ja rahaliikenteen suojaaminen väärinkäytöksiltä	71
4.3.1	Pankkitilin suojaaminen	71
4.3.2	Tilisiirtojen tarkistaminen	72
4.3.3	Maksukorttien suojaaminen	73
4.4	Tekniset ja tietotekniset suojaustavat	73
4.4.1	Suojaa matkapuhelinliittymät	73
4.4.2	Suojaa sosiaalisen median tilit	74
4.4.3	Suojaa tietojärjestelmät ja IoT-verkot	75
4.4.4	Suojaa sähköpostit	76

4.4.5	Huolehdi varmuuskopioinnista	76
4.4.6	Suodata huijaussähköpostit, viestit ja puhelut	76
4.4.7	Tarkista kameravalvontajärjestelmien kattavuus	77
4.5	Ennaltaestävät toimenpiteet rekrytointitilanteessa	77
4.5.1	Maksuhäiriö- ja luottotietojen tarkistaminen	78
4.5.2	Ulkopuolisen toimijan tekemä taustatarkastus	79
4.5.3	Turvallisuusselvitykset	79
4.5.4	Huumeriippuvuus riskitekijänä	83
4.6	Yhteistyökumppanin arvioiminen etukäteen	84
4.6.1	Rekisterihaut	85
4.6.2	Tilajavastuulain velvoitteiden hoitaminen	90
4.7	Talousrikosten ennaltaehkäiseminen yhdistyksissä	94
4.7.1	Talousohje	94
4.7.2	Tehtävien eriyttäminen	95
4.7.3	Tositteiden läpikäynti	95
4.7.4	Käytännöt rahan käsittelyssä	95
4.7.5	Toiminnantarkastajien vaihtaminen riittävän usein	96
4.8	Eettiset toimintaohjeet (Code of Conduct) ja väärinkäytösten ilmoituskanavat	96
4.8.1	Eettiset toimintaohjeet	96
4.8.2	Ilmoituskanava väärinkäytösepäilyn ilmoittamiseen	98
4.9	Rahanpesun torjunta	101
4.10	Riskitekijöiden tunnistaminen etukäteen	104
4.10.1	Toimintaympäristöön liittyvät olosuhteet	106
4.10.2	Henkilöön liittyvät ominaisuudet	106
4.10.3	The Fraud Triangle	108
4.10.4	Rahapeli-riippuvuus ja -himo talousrikoksen laukaisijoina	109
4.10.5	Muita signaaleja	114
5	Onko organisaatiossamme meneillään talousrikos?	118
5.1	Kuinka talousrikokset ja väärinkäytöstopaukset paljastuvat	118
5.1.1	Voiko talousrikos paljastua vahingossa?	121
5.2	Miten minimoin vahingot	121
5.2.1	Vakuustakavarikko	121
5.2.2	Irtisanominen ja työsuhteen purkaminen	121
5.2.3	Toimi nopeasti	123
5.2.4	Varaudu työyhteisön tunnereaktioihin	126
5.2.5	Viesti ajoissa	127
6	Väärinkäytösten tutkinta	128
6.1	Havainnoinnin suojaaminen operaatioturvallisuuden keinoin	130
6.2	Rahasiirtojen selvittäminen	131

6.3	Tietoturvaloukkauksesta ilmoittaminen	134
6.4	Rahanpesuilmoituksen tekeminen	135
6.5	Onko rikosepäily aiheellinen?	137
6.6	Tutkintapyyntö	139
6.6.1	Miksi tutkintapyyntö kannattaa tehdä	139
6.6.2	Valmistaudu tutkintapyyntöön laatimiseen	141
6.6.3	Välikartoituksen tekeminen	142
7	Tulevaisuudennäkymät ja toimenpide-ehdotukset	143
7.1	Talousrikollisuus ja harmaa talous tulevaisuudessa	143
7.2	Toimenpide-ehdotuksia	145
7.2.1	Henkilötunnuksesta luopuminen tunnistamis- ja tunnistautumisvälineenä	145
7.2.2	Oma luottokielto maksuttomaksi identiteettivarkauden uhreille	145
7.2.3	Oivahymy-tyyppinen luokitusjärjestelmä myös yrityksille	145
	Epilogi	147
8	Lainsäädäntö	148
9	Sanasto	162
10	Lähteet	209
11	Aihepiiriin liittyviä verkkosivuja	231
12	Toimintaan liittyviä ja kirjassa mainittuja Twitter-tilejä	233
13	Viranomaisten vihjepalvelut	236